

Tvangsarbeidsanstalten *Prinds Christian Augusts*

Minde

- en undersøkelse av anstaltens tvangsmessige karakter ved utgangen av året 1865.**

Emne: HIS3090 – Fordypningsoppgave.

Institutt for arkeologi, konservering og historie, Vår 2011.

Kandidatnr: 1046

Veileder: Hilde Sandvik.

Antall tegn uten mellomrom: 25 353

Innledning

Arbeidsanstalten *Prinds Christian Augusts Minde* ble opprettet i begynnelsen av 1800-tallet som et sosialpolitisk tiltak lagt til rette for frivillig arbeidssøkende. Utover 1800-tallet utviklet anstalten gradvis bruken av tvang og måtte etter hvert regnes som en tvangsarbeidsanstalt.¹ Jeg vil i denne besvarelsen undersøke anstaltens tvangsmessige karakter ved utgangen av året 1865. Tre argumenter støtter denne avgjørelse. Det første argumentet er at det på denne tid ble foretatt folketelling i Christiania. Folketellingen gir oss opplysninger om anstaltens innsatte i et visst tidsrom, hvor samtlige er kategorisert (foruten pasienter innlagt på sykehuset) som "tvangslem"². Folketellingen virker da som et utgangspunkt for videre undersøkning, samtidig som den bidrar til avgrensning i forhold til omfang. Det andre argumentet er at det i 1863 kom ny fattiglov. I 1865 må man anta at dens virkning var befestet. Som vi skal se, fikk loven betydning for anstaltens karakter i forhold til tvang. Tredje argument er at for året 1865 foreligger det individlister fra anstalten. I individlistene gis det opplysninger om innsettelsesgrunner, som i stor grad kan kobles til fattiglovens paragrafer. Individlistene virker som en kilde til hvordan loven virket i praksis.

Kategoriseringen av de innsatte fra folketellingen indikerer en fullt utviklet tvangsarbeidsanstalt.³ Ved å undersøke individlistene for anstalten fra dette tidsrom finner man at det ligger mer bak denne kategoriseringen. Med dette som utgangspunkt vil jeg foreta en grundig analyse av tilstanden i arbeidsanstalten, utover de opplysninger man får fra statistikken i folketellingen. Er det for eksempel opplysninger, tiltak eller bestemmelser/forhandlinger som ligger til grunn for å godta en slik ensidig kategorisering av de innsatte? Er der store variasjoner på tross av tilsynelatende likhet? Oppgavens formål er ikke å undersøke om arbeidsanstalten var en anstalt for tvangsarbeidere, men hvorvidt dette var tydelig ved utgangen av 1865, samt hvordan man kan forklare situasjonen.

Hvorfor er en undersøkelse av folketellingens bakenforliggende faktorer viktig? Dette handler blant annet om problemer rundt statistikk generelt. I hvor stor grad kan man bruke statistikk, her folketellingen, for å belyse et samfunnshistorisk fenomen? Hvilket bilde av

¹Omsted, Arne, *Prinds Christian Augusts Minde - en historisk fremstilling*, Kristiania: 1911, sitat s. 18. «fra at være et arbeidshus for fattige til at bli et tvangsarbeidshus av rent fængselsmessig art» og *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886*, Christiania: 1892, s.366 «da Anstalten væsentlig har været en Tvangsarbeidsanstalt»

²<http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=1&filnamn=f60301&gardpostnr=409&merk=409#ovre>

³Det er mulig det foreligger flere opplysninger i kildene for den opprinnelige folketellingen. Jeg har kun tatt i bruk den digitaliserte folketellingen, da en undersøkelse av dens primærkilder ikke lar seg gjøre av hensyn til omfang.

situasjonen får man av utelukkende å lese denne type statistikk? Ved å belyse flere sider av et historisk forhold, mener jeg man bidrar til å legge et grunnlag for en bredere historisk forståelse.

For en bredere forståelse av situasjonen ved arbeidsanstalten ved utgangen av 1865, samt som bidrag til forklaring, ser jeg det som nødvendig å først presentere en norsk sosialpolitisk utvikling fra 1700-tallet frem mot 1865. Jeg vil også legge frem en historisk fremstilling av arbeidsanstalten *Prinds Christian Augusts Minde*, med vekt på utvikling av tvang. Sist i oppgaven vil jeg presentere en analyse med utgangspunkt i individlistene fra 1865. Til å begynne med vil jeg legge et definatorisk grunnlag angående hvem som ble betegnet/betegnes som fattig.

Begrepet «fattig».

Synet på hvem de fattige var i ulike historiske epoker avhenger av to hovedfaktorer. For det første avhenger det av samtidens generelle begreper, hvordan synet på fattige var i en gitt periode. For det andre avhenger det av forskningsanalytiske syn på fenomenet. Det vil si ulike forståelser blant historikere og andre faglige observatører. Skillet mellom verdige og uverdige fattige, de som hadde krav på fattigunderstøttelse og de som ikke hadde det, har hatt, og må sies å fremdeles ha betydning innen det sosialpolitiske området. Dette har også variert med tiden.⁴

Det kan være vanskelig å bruke ett enkelt begrep når vi snakker om denne nedre del av samfunnets sosiale sammensetning. ”Allmue”, ”fattiglemmer”, ”almisselemmer”, og ”arbeidere” er ord vi ofte møter på når vi behandler 1800-talls sosialhistorie. Foruten den del av det nedre sosiale sjikt som var i en spesielt utsatt situasjon, hvor betleri ble et forsøk på en inntektskilde, kan vi nok også i Christiania trekke frem en før- og begynnende industriell arbeiderklasse.⁵ ”Daglønner” og ”dagleier” er begreper som går igjen. I vanskelige tider, med stor arbeidsledighet var det vanskelig å tilhøre denne del av samfunnet. Løsgjengeri og lediggang ble resultatet. Fattigvesenet ble ofte løsningen, enten gjennom institusjoner som fattighus og arbeidsanstalt (for eksempel Christian Augusts Minde), eller som mottakelse av støtte i hjemmene.

Historiker Johanne Bergkvist definerer fattige på denne måten: ”De som mottok

⁴ Johanne Bergkvist skriver bl.a. at sosialomsorgen på 1700-tallet trakk skarpe skiller mellom verdig og uverdig, ”en Haars og Dyr Tid”- *Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802*, Oslo: 2008, s.12. Seip påpeker at dette skillet falt bort i fattigloven av 1863. ⁴Seip, Anne-Lise, *Sosialhjelpstaten blir til – norsk sosialpolitikk 1740-1920*, Oslo:1994, s.75.

⁵ Myhre, Jan Eivind, *Oslo Bys Historie, Bind 3, Hovedstaden Christiania, Fra 1814 til 1900*, Oslo:, 1990, s.112

fattighjelp, var registrert som fattige eller betlere *eller* ble arrestert for løsgjengeri eller tiggings".⁶ Hennes definisjon er satt i sammenheng med perioden 1790-1802, altså noe tidligere enn 1865. Den er likevel relevant, ettersom den inkluderer den del av fattigbefolkningen som ble satt på arbeidsanstalten. Som vi skal se senere, var det *betleri* (kan oversettes med dagens begrep *tigging*) og *lediggang* som skulle avskaffes ved opprettelsen av anstalten i Mangelsgården.⁷ Begrepet *lediggang* forstår jeg som noenlunde synonymt med *ørkesløshet* og *løsgjengeri*, og betegner folk som ikke har et arbeid eller virke å gå til, hvor resultatet er "vandring" uten faste holdepunkter.

Fattigloven av 1845 delte fattige som skulle understøttes inn i tre klasser. Den første omhandler gamle, syke, og andre som av ulike årsaker "Intet kunne erhverve til deres underhold"⁸. Andre klasse er barn uten forsørgende foreldre. Tredje klasse består av "de, der vel kunne erhverve noget, men ikke tilstrækkeligt til deres egen eller families nødtørftige Underhold".⁹ Fattigloven av 1863 slår fast at ulike instanser har myndighet til innsettelse i tvangsarbeidshus "betlere" (§59), "landstrykere av fantefolket" (§60), "personer hengivet til ørkesløshet og drukkenskap" (§61), samt kvinner som ikke forsørget sine uekte barn (§62).¹⁰ Det er også disse gruppene som blir trukket frem i *Femtiarsberetning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* over hvilke personer som var innsatt på anstalten.¹¹ Som vi skal senere se er også §57 relevant, som ga grunnlag for å sette arbeidsføre fattige i arbeidshus for å motta understøttelse.¹²

Merkantilistisk, sen-merkantilistisk og liberalistisk fattigdomshåndtering – noen hovedmomenter.

En streng, merkantilistisk, statlig reguleringspolitikk er stikkord for perioden 1740-1780.¹³ Dette fikk blant annet uttrykk i opprettelsen av tukthus, hvor *uverdig* trengende skulle plasseres. Ikke-arbeidende, men arbeidsføre fattige, som gjennom dårlige moralske egenskaper, eller sin onde vilje utgjorde en byrde for andre. Deres moral og arbeidsvilje

⁶ Bergkvist, 2008, s. 12.

⁷ Navnet kommer av tidligere gårdseier Mangelson.

⁸ <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/> - Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845 , p. 465.

⁹ <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/> - Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845 , p. 465.

¹⁰ <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/> - Lov om Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863, p. 523 - p. 524

¹¹ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune*, 1892, s. 380.

¹² <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/> - Lov om Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863, p. 523

¹³ Seip, Anne-Lise, 1994, s.38.

skulle forbedres gjennom bønn, arbeid og skolegang.¹⁴ Mot slutten av 1700-tallet fikk tukthuset i økende grad karakter av en ren straffeanstalt. Tyveridømte ble hyppigere satt inn, mens antall innsatte for løsgjengeri og betleri minket. I følge Georges Midré er årsaken til dette å finne i at tukthuset ikke lenger ble ansett som et velegnet kontrolltiltak for denne gruppen avvikere.¹⁵ Med dette mistet institusjonen en av sine verdimeslige forankringer. Nemlig å forbedre folk moralsk, samt å gi de innsatte muligheten til å vise at de *ønsket* å arbeide.

Et moment man kan merke seg handler om likheten mellom tukthusets karakter og de senere utviklede tvangsarbeidsanstalter. *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* angående behandlingen av fattigdomsproblemet på 1700-tallet peker på dette: "[...] Christian den VIte skjænket Kapital i Forening med private Bidrag et Tugthus, der nærmest svarede til en af vor Tids Tvangsarbeidsanstalter".¹⁶

Midré peker på et idémessig skille mot slutten av 1700-tallet.¹⁷ Humanistiske ideer og menneskerettigheter kom i fokus. En tanke som fikk vesentlig betydning var «retten til arbeid», i motsetning til den tidligere tanke om «plikt til arbeid». Særlig relevant var synet på fattigdommens årsaker. Ifølge den dalevende økonomen Johan Georg Büsch, lå ikke problemet hos den enkelte og dens moral, men var forankret i arbeidsløshet. Med et økonomisk utgangspunkt måtte arbeid skapes, og fattighjelpen skulle bestå av pengehjelp eller lønnet arbeid.¹⁸ I følge Anne-Lise Seip fikk disse sen-merkantilistiske reformtankene også gjennomslag i Norge og norsk lovverk. Samfunnets plikt overfor borgerne angående rett til arbeid og underhold ble slått fast.¹⁹ Lovteksten ble mildere, som Seip sier: "Sen-merkantilismens humanitet trenger inn."²⁰ Frivillige arbeidshus skulle hjelpe de ufrivillige arbeidsløse, som var rammet av dårlige tider og nødsår.

I Europa spredte liberalistiske ideer seg på begynnelsen av 1800-tallet i takt med industrialisering og moderne utvikling. Tanker om det selvregulerende market, og ikke-intervensjon fra staten fikk etterhvert innflytelse også i Norge. På 1840-tallet var man vitne til et stort fattigdomsproblem, særlig i byene. Liberalismens doktriner fikk innpass i norsk

¹⁴ Midré, Georges, *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*, Oslo:1995, s.60-62

¹⁵ Midré, 1995, s.74

¹⁶ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune*, 1892, s. 348.

¹⁷ Midré, 1995, s.78

¹⁸ Seip, 1994, s.30-31

¹⁹ Seip, 1994, s.36 Det handlet mer konkret om at de styrende organer skulle stille med arbeid til de som ønsket det, men som av ulike grunner ble hindret.

²⁰ Seip, 1994, s.38

samfunnsliv, og med dette endret synet på fattigdommen seg.²¹ I dette henseende fikk Englands liberalistiske sosialpolitiske utvikling økt betydning. Man stilte seg skeptisk til lett tilgjengelig offentlig hjelp, da dette kunne ødelegge for menneskets naturlige motstandskraft. Den enkeltes moral, som vi så var vesentlig i tukthusordningen, ble igjen aktualisert. Problemet lå på et individuelt nivå.²² Arbeidsanstaltene skulle således være målrettet mot å forbedre den enkeltes moral. Frivillighet ville føre til svekkelse av anstaltens formål:

et Arbeidshus, der skal være ganske frivilligt, kan ingenlunde svare til Hensigten [...] Derimot bør et Arbeidshus [...] være en *Underholdningsanstalt, som yder et mindre ønskeligt Ophold end den fri Flid*, thi ellers bliver Anstalten kun det samme som Almisseeuddelinger, nemlig en Præmie for Drikfældighed og Lediggang.²³

Fattighjelp i form av arbeid på arbeidsanstalt skulle ikke være noe attraktivt tilbud om arbeid. Man skulle sette de fattige på prøve, ikke premiere dem, eller yte hjelp som virket mot sin hensikt.

I 1863 ble det utarbeidet en ny fattiglov. Denne skilte seg fra fattigloven av 1845 på et par punkter. Generelt ble forskriftene nedtonet angående «rett til» fattigstøtte, ettersom flere hevdet dette var uheldig i forhold til fattigdomsproblemet.²⁴ To nye grupper ble lagt til som kunne settes i tvangsarbeidshus, foruten betlere (§59) og personer som var ”hengivne til Drukkenskap og Ørkesløshet” (§61). Dette gjaldt trengende landstrykere av fantefolket (§60), og kvinner som ikke tok vare på sine uekte barn (§62). Seip skriver at debatten om fattigloven på Stortinget var preget av økonomiske synspunkter angående fattighjelp, og at fattigdommen som problem ble satt i skyggen. Loven ble generelt streng, hvor retten til hjelp ble innskrenket.²⁵

Videre vil jeg vise hvordan de historiske endringene på det sosialpolitiske feltet kan kobles sammen med opprettelsen og utviklingen ved anstalten i Mangelsgården.

Anstaltens opprettelse og utvikling mot tvang.

Arne Omsted, tidligere forstander ved anstalten *Prinds Christian Augusts Minde*, gav i 1911 ut et skrift hvor han gjør rede for anstaltens historie. Her skriver han om Christiania tukthus, bygget i årene 1736-1738, og institusjonens karakter.²⁶ Han beskriver på mange måter det

²¹Midré, 1995, s.87.

²²Midré, 1995, s.92.

²³Ludvig Kristensen Daa sitert i Midré, 1995, s.95.

²⁴Midré, 1995, s.104

²⁵Seip, 1994, s.74-75.

²⁶Omsted, 1911, s. 6.

samme som nevnt ovenfor angående tukthusene på 1700-tallet. Det var tenkt for løsgjengere og betlere, men fikk mot slutten av århundre karakter av å være en ren straffeanstalt.

I 1809 ble det i Christiania opprettet en ny stiftelse, *Prinds Christian Augusts Minde*, med biskop Frederik Julius Bech som initiativtaker.²⁷ Målet med stiftelsens opprettelse var, gjennom frivillige midler fra byens borgere å senere kunne opprette en ”Arbeids- og Forsørgelsesanstalt for Christianias Fattige”.²⁸ Det skulle være ”en Indretning, som gjorde en total Ende paa Betleri og Lediggang hos de Fattige, der kunde anbringes til Arbeide”.²⁹ Lindring av nød og avskaffelse av fattigdommens uheldige gjerningsutfall skulle utføres gjennom i hovedsak frivillig arbeid. Men det kan se ut til at Bech ikke tok riktig avstand fra en viss bruk av tvang: ”en saa velgjørende Indretning saavel for de Fattige, der bør tvinges til Arbeide, som for dem, der frivilligen søge det.”³⁰ Selv om denne tanken om tvang ble påpekt, lå tvangsarbeidshus, i følge Omsted, fjernt fra Bechs tanke. Dette forklares med at biskopen ikke mente at anstalten skulle ha karakter av et internat, de innsatte skulle ikke *interneres*.³¹ Således samsvarer dette med sen-merkantilismens sentrale idéer pekt på ovenfor. Det gikk for øvrig ikke lang tid før første tegn til internering viste seg. Stiftsdirektionens utkast fra 17. februar 1819 angående prinsipper om arbeidsanstalten lyder blant annet: ”for de uvillige Arbeidere, der verken Nat eller Dag maa forlate Anstalten”.³² Det ble foreslått å ta i bruk fire soverom, samt en adskilling av de frivillige arbeiderne og tvangsarbeiderne. Videre skriver Omsted: ”De første 10 tvangsarbeidere er innsat i aarene 1819 og 1820”.³³ Vi ser her en avstandstagen fra tidens tanker angående frivillighet.

Omsted hevder derimot at av anstaltens innsatte i tiden før 1845, altså før fattigloven tillot tvungen anbringelse av betlere og løsgjengere, var et flertall satt inn på frivillig basis. Omsted synes å legge stor vekt på fattiglovene i forhold til utvikling av bruk av tvang:

At anstalten helt har skiftet karakter og er gaaet ovet til omtrent udelukkende at bli et tvangsarbeidshus, staar utvilsomt – ihvertfald delvis – i forbindelse med, at anstalten blev tillatt benyttet til innsættelse av de personer, som omhandles i fattiglovene av 20de september 1845 §§ 44 og 45 og av 6te juni 1863 §§ 59-61 (for byerne)

[...] ³⁴

²⁷ Ibid

²⁸ Biskop Julius Bech sitert i Omsted, 1911, s.7.

²⁹ Biskop Julius Bech sitert i Omsted, 1911, s.7.

³⁰ Biskop Julius Bech sitert i Omsted, 1911, s.7.

³¹ Omsted, 1911, s.13.

³² Omsted, 1911, s.14

³³ Ibid.

³⁴ Omsted, 1911, s.15.

Det ser ut til at Omsted i stor grad sidestiller innsettelse etter disse paragrafene med tvangsinnsettelse.

Også i *Femtiarsberetning for Christiania kommune 1837-1886* blir anstaltens tvangsmessige karakter trukket frem.³⁵ For den del av fattigbefolkningen som kun delvis hadde behov for understøttelse, hadde fattigkommisjonen anledning til å ta i bruk arbeidsanstalten i Mangelsgården. Men denne utnyttelse foregikk i begrenset form ”da Anstalten væsentlig har været en Tvangsarbeidsanstalt”.³⁶ Liberalismens tanker rundt tvang ser her ut til å ha befestet seg.

For å belyse anstaltens tvangsmessige utvikling nærmere vil jeg trekke frem en sak fra *Aktstykker Kristiania Kommune 1861-1867 II*.³⁷ Den handler om opprettelsen av et fattigarbeidshus for frivillige arbeidsføre fattige for dem å kunne vise, i henhold til fattiglovens §3, at de var verdige fattighjelpsmottakere.³⁸ Da komiteen som behandler saken må sies å ha relativt stor betydning i forhold til kommunaladministrative vedtak (deres synspunkter blir tatt opp både av fattigkommisjonen, magistraten og ordføreren³⁹), vil jeg hevde at de synspunkter som kommer frem representerer en avgjørende oppfatning angående behandlingen av fattige i tidsrommet som denne oppgaven behandler.

Komiteen legger frem at en anordning med et frivillig arbeidshus, dog med streng orden og disiplin, var nødvendig i utviklingen av et fullkommet fattigforsørgelsessystem, men at dette ville by på store økonomiske vanskeligheter.⁴⁰ Et annet problem dreier seg om misbruk av en slik offentlig anordning, hvor faren var at andre enn de virkelig arbeidsløse også ville søke seg dit.⁴¹ Et slikt offentlig arbeidstilbud ville også virke ødeleggende for det konkurrerende arbeidsmarkedet. I det hele tatt pekes det på at dette som en sosialistisk idé og inntil videre ikke kunne la seg gjennomføre.⁴² Man kan her peke på innflytelsen fra engelsk liberalistisk sosialpolitikk. Blant annet prinsippet om *lavere attraktivitet*. Fattigunderstøttelse skulle være lite attraktivt, det skulle ikke lønne seg, og levestandarden måtte være lavere enn hos en uavhengig arbeider.⁴³

³⁵ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune*, 1892, s.366.

³⁶ Ibid

³⁷ *Aktstykker Kristiania Kommune 1862-1867 II., Sager, der blive at behandle i Møde af Chr. Bys Formænd og Representanter, Ons. d.22de februar 1865, kl.5 om eftermiddagen. Sag No.4.*

³⁸ Ibid. Sitat ang. Fattiglovens §3: ”at Ingen skal betraktes som Fattiglem, uden forsaauidt han ikke ved eget Arbeide formaar at skaffe sig det Nødvendige, til Sandhed”.

³⁹ Op.cit., s.83.

⁴⁰ Op.cit., s.78

⁴¹ Op.cit. s.78-9

⁴² Op.cit. s.79.

⁴³ Midré, 1995, s. 90

De ovenfornevnte betraktelser handler om opprettelse av et frivillig offentlig arbeidshus generelt, og komiteen går også inn på om dette kunne vært mulig som en egen avdeling på tvangsarbeidsanstalten i Mangelsgården. Av flere grunner stiller komiteen seg mot en slik ordning.⁴⁴ Fullstendig adskillelse fra tvangsarbeiderne måtte vært en forutsetning, men en vanskelighet. Samtidig ville det vært vanskelig å skille hvem som skulle tvinges til arbeid, og hvem som skulle få anledning til å søke frivillig. Komiteen konkluderer: ”Det er saaledes vor bestemte Overbevisning, at Mangelsgaardens Egenskap af Tvangsarbeidsanstalt bør opretholdes uforandret og uden Indblanding af noget fremmed Element.”⁴⁵ Det legges også til grunn at det å settes inn i anstalten er, og bør oppleves som en skam, men ”at dette skeer til Vedkommendes eget Bedste”⁴⁶ Gjennom orden og ”gavnlig virksomhet” skulle de innsatte gjøres samfunnsdyktige. Anstalten skulle således ikke være en *straffeanstalt*, men et *forbedringshus*.

Vi har nå sett fra flere hold at anstalten i Mangelsgården i stor grad endret karakter, og ble fra midten av 1800-tallet betraktet som en tvangsarbeidsanstalt. Med dette som utgangspunkt vil jeg nå gå videre med min analyse av situasjonen på anstalten ved utgangen av 1865.

1865-analyse av individlistene mht. innsettelsesgrunn.

Utgangspunktet for analysen av forholdene i Mangelsgården er anstaltens individlister. Ved hjelp av folketellingen har jeg foretatt et utvalg av de innsatte innenfor et gitt tidsrom. Folketellingen ble gjennomført i årsskiftet 1865/1866.⁴⁷ Dette vil si at folketellingen kun gir opplysninger om de som satt på ansalten da folketellingen ble foretatt, og det er derfor kun disse personer jeg har undersøkt. Individlister fra året 1865 viser at det ble foretatt 983 innsettelse i løpet av året 1865.⁴⁸ Sundt bemerker at dette ikke må forveksles med antall personer som i følge han er 616.⁴⁹ Utfra *Femtiarsberetningen* kan vi lese at antall understøttete (av fattigvesenet) dette år, registrert under rubrikken ”Byen og fremmede

⁴⁴ *Aktstykker Kristiania Kommune 1862-1867 II., Sager, der blive at behandle i Møde af Chr. Bys Formænd og Representanter, Ons. d.22de februar 1865, kl.5 om eftermiddagen. Sag No.4., s.79.*

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ <http://digitalarkivet.no/cgi-win/WebMeta.exe?slag=vismeny&katnr=1&emnenr=3&aar=&dagens=&fylkenr=3>

⁴⁸ Prinds Christian Augusts Minde sinnsykeasyl og arbeidsanstalt, *Individliste fra 24.de August 1864 til 3.Juli 1867*

⁴⁹ Sundt, Eilert, *Om Fattigforholdene i Christiania*, Christiania, 1870 (Oslo:1978), s.146 og 151.

Kommuner tilhørende Hoved- og Bipersoner”, lød på 5002.⁵⁰ Om vi tar utgangspunkt i Eilert Sundts bemerkninger, utgjorde de understøttede i arbeidsanstalten ved utgangen av 1865 altså rundt en tiendedel av alle fattigunderstøttede i løpet av året.

Folketellingen har registrert 275 personer under kategorien ”tvangslem”⁵¹. Av disse er 227 menn, 48 kvinner. Videre gis det opplysninger om de innsattes fødested, sivilstand og alder.⁵² Av 275 var flest fra Christiania og Aker, henholdsvis 86 og 21. Ellers finner man individer med fødested fra Bergen i vest, til Sverige i øst, Tromsø i nord til Schlesvig Holstein i sør⁵³. 204 av de innsatte var registrert som ugift, 39 som gift og 31 som enke/enkemann.⁵⁴ Flesteparten var over 30 år, 208 av 275.⁵⁵ Ugifte menn over 30 år fra Christiania er altså gjennomgående.

I min undersøkelse av individlistene har jeg ikke funnet alle 275 registrert i folketellingen. Det kan være flere grunner til dette, som f.eks. manglende opplysninger i individlistene, eller mulige feil i registrering o.l. Jeg tar også høyde for at jeg selv kan ha foretatt feil. En oversikt over resultatene finnes i Tabell 1 i vedlegget.

I alt har jeg kommet frem til 245 personer som er satt inn etter ulike lovparagrafer, ulike bestemmelser, eller under kategorien «som hjelpeløs». Inkludert er det også en person som er satt inn av ukjent årsak. I tillegg til disse har jeg kommet frem til 9 personer som er satt inn for å opptjene barnebidrag. Jeg vil ikke rette særlig fokus på denne sistnevnte gruppen, men konstaterer at anstalten også ble tatt i bruk med dette formål. I alt er det 12 personer som etter opplysninger i individlistene skal ha vært tilstede da folketellingen ble foretatt, men som jeg ikke har funnet registrert der.

Den tallmessige største gruppen av de innsatte er, under rubrikken ”naar og efter hvis ordre indsat”, innsatt etter politiets ordre, 212 til sammen. Av disse er 20 personer satt inn som «hjelpeløs», 191 er satt inn etter fattiglovens §61 (ang. drukkeskap og ørkesløshet), og én

⁵⁰ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune*, 1892., s.375.

⁵¹ <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=21&filnamn=f60301&gardpostnr=409&merk=409#ovre>. Det kan forøvrig bemerkes at *Femtiars-Beretning* teller 273 for dette år (s.381)

⁵² Ved ett tilfelle får man også informasjon om den innsattes sykdom (døvstum).

⁵³ <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=1&filnamn=f60301&gardpostnr=409&merk=409#ovre> Analyse: nedover: fødested, bortover: yrke.

⁵⁴ <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=1&filnamn=f60301&gardpostnr=409&merk=409#ovre> , Analyse: nedover: sivilstand, bortover: yrke.

⁵⁵ <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=1&filnamn=f60301&gardpostnr=409&merk=409#ovre> , Analyse: nedover: alder, bortover: yrke.

person er satt inn etter ukjent årsak. 2 personer er satt inn etter forstanderens ordre (forstått som anstaltens forstander), begge etter ulike bestemmelser.⁵⁶ 17 personer er satt inn etter fattigforstander Ordings ordre, 15 etter §57 og 2 etter §62. 3 stykker er satt inn etter fattigforstander Sønderbyes ordre, samtlige etter fattiglovens §57. Det ser også ut til at andre byers politiinstans kunne sende folk til Christiania for å plassere dem i arbeidsanstalten. Jeg har registrert meg i alt 6 personer som er satt inn etter ordre fra henholdsvis politimyndighet i Drammen og Laurvig (Larvik). 3 fra Larvik, satt inn etter fattiglovens §61, og 3 fra Drammen etter fattiglovens §59. Siste innsettelsesinstans jeg har registrert er ordre fra fattigforstander Berg. Dette gjelder 5 personer, alle satt inn etter fattiglovens §57. Den gjennomgående bruken av begrepet *ordre* gir oss allerede her følelsen av at dette var tvangsinnsettelse.

Vi står således i alt overfor 20 personer innsatt som «hjelpeløse» (samtlige etter politiets ordre), 2 personer satt inn etter ulike bestemmelser (begge forstanderens ordre), 23 personer satt inn etter §57, 191 etter §61, 2 etter §62, 1 etter ukjent årsak, og 3 personer satt inn etter §59. Jeg har ikke funnet noen som ble satt inn etter §60 som gjaldt ”Arbeidsføre og trengende Landstrykere af Fantefolket”.⁵⁷

Midré peker på bestemmelsene i fattigloven av 1863 angående ulike rettslige og administrative organers myndighet til innsettelse i tvangsarbeidshus.⁵⁸ De personer som gjorde seg skyldig i betleri (§59) skulle dømmes ved «Politiret», etter vanlig domstolsbehandling. På dette punkt var et moment endret siden loven fra 1845. Dette gjaldt forstanderens samtykke i slike saker. Etter 1863 var det kun politi og domstol som avgjorde om «betlere» skulle dømmes til tvangsarbeid. Denne type reaksjon på en handling må kunne tolkes som en straffereaksjon. Man skulle settes i tvangsarbeidshus der det var mulig, men dersom dette ikke lot seg gjøre kunne man også settes i fengsel på vann og brød.⁵⁹ En slik reaksjon, utelukkende etter politi og domstolens ordre, må kunne sies å peke i klar retning av tvang. Men rent omfangsmessig har vi sett at det faktisk ikke satt flere enn 3 personer dømt etter §59 på anstalten. Som pekt på tidligere, var et av hovedmålene med opprettelsen å avskaffe betleri. Det ser da ut til at man har kommet ganske langt bort fra det opprinnelige formål med opprettelsen. Innsettelsesmyndigheten angående betlere var altså overlatt til politi og domstol, og ut fra lovteksten er denne handling i stor grad betraktet som en forbrytelse,

⁵⁶De gis ikke opplysninger om hva disse bestemmelsene gikk ut på.

⁵⁷<http://www.hist.uib.no/krim/fattig/> - [Lov om Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863, p. 523.](#)

⁵⁸Midré, 1995, s.104

⁵⁹<http://www.hist.uib.no/krim/fattig/> - - [Lov om Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863, p. 523.](#)

ikke et fattigdomsproblem (se vedlegg, kopi av fattigloven av 1863). Det er da interessant å merke seg at anstalten, som fra flere hold skulle betraktes som en forbedringsanstalt, og som i utgangspunktet skulle være et frivillig tiltak, faktisk inkluderte personer satt inn etter slike bestemmelser. Dette peker i retning straffeanstalt.

Flertallet av de innsatte, 194 til sammen, ble satt inn etter fattiglovens §61. Denne paragrafen tilsa at ”Personer, dere ere hengivne til Ørkesløshet og Drukkenskap, og af den Grund ikke kunne lovlig ernære sig” kunne settes i Tvangsarbeidshus ”efter Politets Foranstaltning”⁶⁰. Midré peker på at bestemmelser etter denne paragraf ikke ble behandlet av domstolene før innsetting.⁶¹ Her står vi altså overfor et tilfelle hvor det kun var politimyndighet som var avgjørende. Ettersom denne gruppen representerer et klart flertall av de innsatte under folketellingen, ser det ut til at det var denne del av fattigbefolkningen man hyppigst understøttet ved hjelp av tvangsarbeidsanstalt. Liberalismen førte videre tanken om individets ansvarlighet for egen situasjon, hvor dårlig moral var en årsak til elendighet. Dette var også tilfelle i tukthusordningen, hvor arbeidsføre, men uvillige fattige ble innsatt. Lovteksten i fattiglovens §61 indikerer at de aktuelle personer var arbeidsuvillige, da det var ”Drukkenskap og Ørkesløshed” som var årsaken til at de ikke kunne lovlig ernære seg. Ikke sykdom eller andre hindringer. Dette støtter dermed opp sitatet fra *Femtiåars-Beretning* ovenfor angående likheten mellom tukthus og tvangsarbeidsanstalt.

Omsted ser ut til å bruke fattiglovenes bestemmelser angående hvilke grupper som kunne settes i anstalten som hovedforklaring i forhold til utviklingen mot tvangsarbeidsanstalt.⁶² Han nevner spesifikt paragrafene angående betleri, landstrykere av fantefolket, og drukkenskap og ørkesløshet. Omsted ser ut til å legge til grunn at disse gruppene må betraktes som tvangsarbeidere. Men som pekt på tidligere ble også personer satt inn etter fattiglovens §57, henholdsvis 23 personer. Denne paragraf omhandler arbeidsføre fattige som kan gis understøttelse mot betaling på fattigarbeidshus. Dette ble bestemt av fattigkommisjonen.⁶³ Omsted synes å betrakte denne gruppe som frivillige. Han henviser til anstaltens plan av 1865 som sa at anstalten var et tvangsarbeidshus, men hvor også muligheten var åpen for frivillige arbeidsføre fattige i henhold til fattiglovens §57.⁶⁴ Ettersom 23 personer satt på anstalten etter denne paragraf i dette tidsrom, er da spørsmålet om disse

⁶⁰<http://www.hist.uib.no/krim/fattig/> - [Lov om Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863, p. 524](#)

⁶¹Midré, 1995, s.204

⁶²Omsted, 1911, s.15

⁶³<http://www.hist.uib.no/krim/fattig/> - [Lov om Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 6.6.1863, p. 523.](#)

⁶⁴Omsted, 1911, s.16

virkelig var «frivillige». *Femtiars-Beretning for Christiania Kommune* legger også til grunn anstaltens plan angående mulighet for frivillige arbeidere, men forklarer at dette ikke har kunnet realiseres som følge av mangel på avsondring mellom tvungne og frivillige arbeidere.⁶⁵ Samme sted synes man å trekke et skille mellom de innsatt etter politets ordre, og de innsatt etter fattigkommisjonens ordre. Førstnevnte synes å bety tvang, sistnevnte i utgangspunktet ikke. Det går derimot frem at fattigkommisjonen i enkelte tilfeller ikke ga annet alternativ enn arbeidsanstalt, og må derfor anses som tvang på samme måte som fra politiets side.⁶⁶

Et eksempel er Christoffer Olsen, satt inn etter nevnte paragraf på ubestemt tid på ordre fra fattigforstander Ording. Etter opplysninger var han innsatt i tre år, fra 27.september 1865 til 27.september 1868⁶⁷. Dette er den lengste innsettelsesperioden jeg har registrert.

Det vil ut fra dette være naturlig å trekke slutningen om at de som ble satt inn etter §57 også må betraktes som tvangsarbeidere. Mangel på avsondring, samt mangel på alternativer støtter dette. Det gis ikke opplysninger om Christoffer Olsen ble gitt andre alternativer, men det er ikke rimelig å tro at noen ønsket å sitte på anstalten i tre år.

En siste gruppe jeg vil nevne er de personer satt inn som «hjelpeløse». De var ikke dømt etter noen lovparagraf. Sundt bemerker at gruppen hjelpeløse ”selv begjære dette slags hjelp.”⁶⁸ Det ser ut til at også Omsted betrakter disse, sammen med såkalte «husvilde» som frivillige. Disse kunne bli innsatt av politiet.⁶⁹ Min gjennomgang viser at så var tilfellet (se vedlegg, tabell 1). Som nevnt ovenfor, synes *Femtiars-Beretning* å sette likhetstegn mellom politi og tvang. Ut fra dette er det ikke rimelig å betrakte denne gruppen som frivillige. Jan Eivind Myhre tar opp såkalte «husvilde», og at disse om vinteren ofte søkte seg *frivillig* inn på anstalten for husly, ikke etter ordre fra politiet.⁷⁰ Således stemmer ikke dette overens med de personer jeg har undersøkt. Det er rimelig å tro at vi her står overfor to grupper.

Et eksempel er Peder Haraldsen⁷¹ som ble satt inn på anstalten «som hjelpeløs» 25.august 1864. I følge opplysningene ble han innlagt på rikshospitalet 19/1 1866, og døde der. Vi har sett at «husvilde» søkte seg til anstalten om vinteren, Haraldsen på sin side satt på anstalten over flere årstider, hvilket forøvrig illustrerer bruk av tvang. Det er heller ingen som

⁶⁵*Femtiars-Beretning om Christiania Kommune*, 1892, s.380

⁶⁶ibid

⁶⁷*Individliste*, «Løbe nr. 666»

⁶⁸Sundt, 1870 (1978), s.146

⁶⁹Omsted, 1911 s.15

⁷⁰Myhre, 1990, s.215.

⁷¹*Individliste*: «Løbenummer 508. »

er registrert under denne kategori (se vedlegg, tabell 1). Dette støttes av *Femtiars-Beretning*, hvor det bemerkes inntak av «husvilde» pga. vanskeligheter ”i den senere Tid kun sjelden har fundet Sted”.⁷² Det kan se ut som om gruppen «hjelpeløse» var personer man ikke riktig visste hvordan man skulle behandle, enten de var syke eller sto overfor andre problemer.

Denne gruppen ble ikke satt inn etter noen lovparagraf, flere ble satt inn på ubestemt tid, og ble gjerne sittende over lange perioder.⁷³ Ettersom folketellingen ble foretatt om vinteren, er det ikke utenkelig at enkelte av de såkalte «hjelpeløse» jeg har undersøkt var i en vanskelig situasjon i forhold til husly og arbeid. Altså at man sto ovenfor valget mellom å bo utendørs, eller arbeide på anstalten. Sykdom, fattigdom, mangel på arbeid og dårlige boforhold preget Christiania på denne tid. Enten de såkalte «hjelpeløse» ble satt inn ved politiets makt, eller frivillig søkte seg inn som følge av en vanskelig situasjon, kan tvangsaspektet pekes på. Enten gjennom politiets tvang, eller i form av strukturell tvang.

Konklusjon

Oppgavens formål har vært å peke på tydeligheten av tvang på arbeidsanstalten *Prinds Christian Augusts Minde* ved utgangen av året 1865, samt å forklare situasjonen. Man må kunne si at påstandene angående den tvangsmessige utviklingen ved anstalten, i stor grad samsvarer med undersøkelsen av forholdene ved årskiftet 1865/1866. Utfra opplysninger samlet fra anstaltens egne protokoller, sammen med en drøfting rundt innsettelsesmyndigheter og årsaker, må graden av frivillighet sies å ha vært minimal, kanskje ikke-eksisterende. Forklaringen på dette kan i stor grad rettes mot den utvikling jeg har pekt på, med særlig vekt på liberalismens sosialpolitiske innflytelse på lovverk og generelle holdninger hos myndighetspersoner, og mangel på utbygging av en egen avdeling for frivillige. Frivillighet i arbeidsanstalter ble kritisert, bruk av tvang ble styrket og fattigloven ble streng. I så måte gir kanskje folketellingens ensidige kategorisering av de innsatte en reell beskrivelse av situasjonen. Men som vi har sett sto man overfor ulike årsaker til innsettelse, samt hvordan dette foregikk. Dette er momenter folketellingen ikke gir opplysninger om. Om man skal søke innsikt i et historisk forhold er dette vesentlig. Folketellingen virker da mer som en oversikt, eller en indikator på et historisk forhold.

⁷²*Femtiars-Beretning om Christiania Kommune*, 1892, s.380.

⁷³Se f.eks. Løbe nr. 802.

Kilder og litteratur.

Utrykte kilder:

Oslo byarkiv,

Prinds Christian Augusts Minde sinnssykeasyl og arbeidsanstalt, *Individliste fra 24.de August 1864 til 3.Juli 1867*

Digitaliserte kilder:

Faksimileutgåve av fattiglovene 1845, 1863 og 1900, url.: <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

Digitalarkivet, folketellingen fra 1865, url: <http://digitalarkivet.no/cgi-win/WebMeta.exe?slag=vismeny&katnr=1&emnenr=3&aar=&dagens=&fylkenr=3>

Trykte kilder:

Universitetsbiblioteket i Oslo, Bibliotek for humaniora og samfunnsvitenskap,

Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886, Udgivet efter Kommunebestyrelsens Foranstaltning ved Christiania Magistrat, Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892.

Oslo byarkiv,

Aktstykker Kristiania Kommune 1862-1867 II, Sager, der blive at behandle i Møde af Chr. Bys Formænd og Representanter Ons. d.22de feb. 1865, Kl.5 om eftermiddagen.

Litteratur

Midré, Georg, *Bot, bedring eller brød? - Om bedømming av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*, 2. utgave, Oslo: Universitetsforlaget, 1995.

Omsted, Arne, Dokument nr.15, *Prinds Christian Augusts Minde – en historisk fremstilling*, Kristiania: 1911.

Seip, Anne-Lise, *Sosialhjelpstaten blir til – norsk sosialpolitikk 1740-1920*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S, 1994.

Sundt, Eilert, *Om Fattigforholdene i Christiania – Fra den ved Christiania Repræsentanskap Beslutning af 9de September 1868 nedsatte Komité*, Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1870.

Reutgivelse: Sundt, Eilert, Verker i utvalg, under redaksjon av H.O. Christophersen, Nils Christie, Kaare Petersen, *Om fattigforholdene i Christiania*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S, 1978.

Bergkvist, Johanne, *"en Haars og Dyr Tid" - Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802*, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo, 2008.

Myhre, Jan Eivind, *Oslo Bys Historie, Bind 3, Hovedstaden Christiania, Fra 1814 til 1900*, Oslo: J.W. Cappelens forlag A/S, 1990.